

Zafer DURDU*

1940'lı Yıllar Türkiye'sinde Behice Boran'ın Sosyoloji Anlayışında Toplumsal Yapı ve Değişme**

Behice Boran's Social Structure and Change in Sociology 1940's years in Turkey

ÖZET

Türkiye'de 1940'lı yıllar Batı dünyasına hem siyasal hem de ekonomik olarak katılmanın, yakınlaşmanın netleştiği yıllardır. Ülke içerisinde siyasal kutuplaşmalar yüksektir. Bu kutuplaşmanın yüksekliği üniversiteleri de etkilemiştir. Bu dönemdeki sosyoloji araştırmaları ise oldukça zengin bir çeşitliliktedir. İstanbul ekolü ve Ankara ekolü iki sosyoloji geleneği olarak çalışmalarını gerçekleştirmektedirler. İstanbul ekolü Comte-Durkheim geleneğini takip ederken, Ankara ekolü Amerikan sosyolojisinin saha çalışmaları ile Marxist sosyoloji geleneğini birleştiren çalışmalar yapmıştır. Behice Boran, DTCF (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) öğretim üyelerinden birisi olarak toplumsal yapı kavramına büyük önem vermiştir. 1945 yılında yayımlanan Toplumsal Yapı Araştırmaları çalışması saha verilerine dayalı bir toplumsal yapı analizi çabasıdır. Boran'ın sosyolojisi pozitivist metodolojisine dayanarak yapılmış olmakla birlikte, yapı kavramına teorik bakışı Marx'a yakındır. Boran, Türkiye üzerine bilimsel temelli çalışmalar yaparak yapı ve değişme kalıplarını, süreçlerini açıklamak istemiş, kendisinden sonra gelen sosyologlara bu alanda öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Behice Boran, Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme, Ankara Ekolü, İstanbul Ekolü.

ABSTRACT

In Turkey, the 1940's were years of political and economic involvement in the Western world. Political polarization is high in the country. In Turkey, the height of this polarization has also affected the universities. The sociological researches in this period are quite rich. Istanbul school and Ankara school are two sociological traditions. Following the Istanbul school Comte-Durkheim tradition, the Ankara school made studies combining the field studies of American sociology with the Marxist sociology tradition. Behice Boran, as one of the members of the DTCF faculty, gave great importance to the concept of social structure. Toplumsal Yapı Araştırmaları published in 1945 is a social structure analysis based on field data. Although Boran's sociology is based on the methodology of positivism, she approaches the concept of structure to Marx. Boran wanted to explain the structure and change patterns and processes by doing scientific based studies on Turkey, and this area led the sociologists who came after him

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. zaferdurdu@gmail.com

** Bu çalışma, yazarın "Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950) başlıklı Y. Lisans tezinden hareketle geliştirilerek ve güncellenerek hazırlanmıştır.

Keywords: Behice Boran, Social Structure, Social Chance, Ankara School, İstanbul School.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sosyolojinin 1940’lı yıllardaki dinamizmine katkı sağlayan, toplumsal yapı ve toplumsal değişme kavramlarını merkeze alarak Türkiye üzerine çalışmalar yapan Behice Boran’ın sosyolojisini ele almaktır. Boran, 1940’lar Türkiye’sinde henüz saha çalışmalarının yaygın olmadığı bir dönemde, teorik bir temele dayanan ve yöntem kullanarak saha çalışması gerçekleştiren, bilim nosyonuna sahip ilk sosyologlarımızdandır. Türkiye’nin yakın tarihini, sosyolojisindeki değişim ve dönüşümleri daha doğru bir biçimde ele alabilmek, toplumsal yapısını açıklayabilmek için başvurulabilecek çalışmaları Boran’da bulabilmek mümkündür. Bu nedenlerle yeni kuşak sosyologlarımızın ve sosyolog adaylarımızın dikkatine daha fazla sunulması gerekmektedir. Çalışmanın temel iddiası; Boran’ın Türkiye’de pratik olarak toplumsal yapı çalışmalarının öncüsü olduğudur. Boran’ın çalışmasından sonra Niyazi Berkes’in “Bazı Ankara Köyleri Üzerine Araştırma”, ilerleyen yıllarda Mübeccel B. Kıray’ın “Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası” gibi çalışmalar bu iddianın doğruluğu ile ilgili göstergelerindedir.

1940’lı Yıllarda Türkiye

1940’lı yıllar Türkiye’de son derece hareketli, değişim dinamikleri taşıyan, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan gerilimli bir dönemdir. 1938 yılında Atatürk’ün ölümünden sonra, devletin birinci adamı haline gelen İsmet İnönü, 1940’lı yıllardaki Türkiye’ye damgasını vuran kişi olmuştur. İnönü, II. Dünya Savaşı arifesinden itibaren ülkeyi savaştan uzak tutmaya çalışmış, bir yandan da her an savaşa girme ihtimali nedeni ile ülkede seferberlik ilan etmiştir. 1939’dan itibaren savaş gerginliği ülkenin her yanında net bir şekilde hissedilmeye başlamış, savaşın bitimine kadar da bu durum devam etmiştir. Savaş yıllarındaki dış siyaset ilişkileri de son derece hareketli olmuş, Almanya, Sovyetler Birliği, İngiltere, ABD gibi devletlerle çeşitli görüşmeler ve antlaşmalar yapılmıştır. Ülke içinde, savaşa girme-girmeme tartışmaları had safhaya ulaşmış, ekonomik hayat da alınan önlemlerle durağanlaşmıştır. 1930’larda uygulanmaya başlayan devletçilik ilkesi 1940’larda zorunlu korumacılığa dönüşmüş, her an savaşa hazır durumda bekletilen ordunun ekonomik ihtiyaçları ve harcamaları üretimin önemli bir kısmının aktarımını bu alana yönlendirmiştir.

1940’lı yıllardaki savaş rüzgârlarının siyasi yansımaları ülke içinde İrkçı-Turancı ve Komünizm tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. Özellikle İrkçı söylem bu dönemde gerek CHP içinde gerekse de CHP dışında oldukça kuvvetlidir. DTCF (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) olayları ve öğretim üyelerinin tasfiyeleri, Sebahattin Ali-Nihal Atsız davası, Kaan Öner-Hasan Ali Yücel davası gibi davalar 1940-1950 arası Türkiye’de İrkçılık-komünizm tartışmalarının somut göstergeleri olmuştur. Uğur Mumcu (1998: 109) komünizm tartışmalarında CHP ve DP’nin tavırlarını şu şekilde belirtiyor: Soğuk Savaş yıllarında “komünistlik suçlamaları” geçer akçeydi. İktidardaki CHP, muhalefetteki DP’yi komünistlikle suçluyor; DP de kendisinin komünistlerle ilişkisinin olmadığını, olamayacağını, komünizmi koruyanların (asıl) CHP iktidarında aranması gerektiğini ileri sürüyordu. Çok partili hayat ile net bir biçimde başlayan bu kutuplaşma, Türkiye’de

siyasal kültürün önemli bir bileşeni durumuna gelmiş, seçmenden oy istemenin ve alabilmenin formülü haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Türkiye önemli bir yol ayrımına girmiştir. Savaş sonrası uluslararası konjonktürde oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye, Sovyet Rusya tarafını değil, Batı Bloku'nu tercih etmiştir. ABD ile olan ilişkilerin gelişmesi, ABD'den alınan ekonomik ve siyasi destekler (Truman Doktrini, Marshall Planı) ve 1952'de NATO'ya üye olmaya kadar devam eden süreç Türkiye'yi Batı dünyasına yaklaştırmıştır. Batı dünyasına yaklaşma isteğiyle birlikte, tek parti olmanın yarattığı sıkıntılar yüzünden İnönü, bir muhalefet partisi olmasına olumlu bakmıştır. Demokrat Parti'nin kurulması böyle bir zamanda gerçekleşmiş, ilk seçimlerde meclise giren DP, 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Böylece Türkiye'de tek parti dönemi sona ermiş, çok partili hayata, 'demokrasi'ye geçilmiştir.

1940'lı yıllarda Türkiye'de siyasi hayat son derece karmaşık olmakla birlikte sosyoloji çalışmaları açısından son derece hareketli, zengin bir dönem olma özellikleri göstermektedir. Ülkede CHP iktidarının muhalefete tahammülsüzlüğünün en yüksek olduğu, gazete ve dergilerin kapatıldığı, matbaaların basıldığı ve dağıtıldığı, ırkçı ve solcu tartışmalarının ön planda olduğu ve vatan hainliği söyleminin hakim olduğu 1940-1950 arası dönemde sosyoloji yapmanın zorluğu ortadadır. 1936 yılında eğitim-öğretime başlayan DTCF'nin oluşturduğu Ankara ekolü ile İstanbul Üniversitesi'nin temsil ettiği İstanbul ekolü, dönemin sosyoloji çalışmalarında etkili olmuştur. Her iki ekol de sosyolojik düşüncelerini yayınladıkları kitaplarda yaptıkları araştırmalarda, çıkardıkları dergilerde sergilemektedirler. Dönemin en önemli dergileri; Siyasi İlimler Mecmuası, Ülkü Mecmuası, Yurt ve Dünya Dergisi, AÜDTCF Dergisi, İş Mecmuası, İÜHF Dergisi, Sosyoloji Dergisi, İnsan Mecmuası, Adımlar Dergisi şeklinde sıralanabilir.

Sosyoloji çalışmaları açısından 1940'lı yılların bir ayırıcı özelliği de uygulamalı çalışmaların yapılmasıdır. DTCF'nin öncülüğünde köy araştırmalarının yapılması Amerikan sosyolojisinin metodolojisini Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarına katmıştır. Comte-Durkheim geleneğinin ilk kez dışına çıkış da yine bu dönemde gerçekleşmiş, diyalektik bir anlayışı benimseyen ve Marxist özellikler taşıyan eğilimler sosyolojimizde görülmeye başlamıştır. Sosyolojik yaklaşımlardaki dinamiklik ve zenginlik ülkenin içinde bulunduğu siyasal şartların da etkisiyle uzun süre devam edememiş, 1950'lerde duraklamıştır. Üniversitelerdeki olaylar, tasfiyeler, (resmi ideolojiye aykırı olmasa dahi) 1940'larda ortaya konulan eleştirileri pasifize etmiştir. Türkiye'deki sosyoloji geleneğindeki devletçi, aktarmacı, tekrar eden, üretmeyen sosyolojinin temellerinin sarsılması ihtimalini gören siyasal iktidar ve Comte-Durkheim geleneği temsilcileri, 'muhalif' konumdaki sosyolojik yaklaşımların gelişimini yavaşlatmışlardır. Amerikan sosyolojisinin ampirik nitelikleri ile diyalektik bir teorik çerçeveyi benimseyen sosyologlar 'solcu', 'vatan haini' vs. gibi etiketlerle damgalanmışlardır. 1940'lı yıllardaki bu gelişmeler, Türkiye'de sosyoloji çalışmalarında önemli bir eleştirel potansiyeli hem oluşturmuş hem de tasfiye etmiştir.

DTCF ve Ankara Ekolü

Kuruluşu 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile gerçekleşen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 9 Ocak 1936 tarihinde eğitim öğretime başlamıştır DTCF'nde açılan ilk sosyoloji dersi Sosyoloji Nazariyeleri Tarihi olup bu ders 28.1. 1939 tarihinde Dekan Vekilliğine atanan Mehmet Emin Erişirgil tarafından, 1939-1940 ders yılında verilmiştir. Fakültenin akademik birimlerinin belirlenmesi çalışmaları sırasında, Felsefe Zümresi dersleri arasında yer alması uygun görülen Sosyoloji derslerini vermek üzere fakülte kadrosuna 31.5. 1939 tarihinde Behice Sadık Boran (doçent kadrosu ile), 31.7.1939 tarihinde Niyazi Berkes (doçent kadrosu bulunamamasından dolayı asistan kadrosu ile) atanmışlardır. Paris-Sorbon Üniversitesi profesörü Olivier Lacombe'un 8.12.1939 tarihinde fakülteye atanmasından sonra sosyolojiye de "Ders Şubesi" statüsü verilmiştir (Çelebi, 1999: 1). DTCF, bizzat Atatürk'ün isteği doğrultusunda, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ve antropolojik geçmişini aydınlatılabilmek, Tarih Tezi'ni doğrulamak amacıyla kurulmuştur. Böylece resmi ideolojinin bilimsel veriler ışığında açıklanıp, ortaya konulması hedeflenmiştir. Yeni Cumhuriyet'in, bilimsel çalışmaları açısından öncü konumda olan Fakülte Atatürk'ün ölümünden sonra siyasi çekişmelerin ön planda olduğu bir yer haline gelmiştir. Niyazi Berkes, fakülte'deki Atatürk dönemindeki anlayış ile Atatürk dönemi sonrasındaki değişimi şöyle anlatıyor:

"Atatürk'ün amacı; Türklerin ilkel dinlerin etkisi altında yaşayan kabilelerden gelme insanlar olmaktan çok, daha geniş yanlarla tarihte yer almış insanlığın önemli bir parçası olduğunu meydana çıkarmaktı ve Milli Şef dönemi aydınlarının çoğunun sandığı gibi bu, bir ırkçılık ve şovenlik değil, tersine çok geniş kapsamlı bir hümanist tarih görüşüydü...Atatürk'ün ölümünden sonra, bakanlığın içine sızmış olan ırkçı eğilimli militanların etkisi altında bakanlık o yöne çevrilmeye çalışılıyor"du (Berkes, 1997: 155).

DTCF'nin 1940'lı yıllarda sosyoloji çalışmalarına birtakım yeni yaklaşımlar getirdiğini söyleyebiliriz. Doktora öğrenimlerini Amerika'da tamamlayarak Türkiye'ye dönen Behice Boran ve Niyazi Berkes öncülüğünde Amerikan sosyolojisi çerçevesinde saha çalışmaları yapılmıştır. Niyazi Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*'sı 1942 yılında yapılmış 13 köy incelemesini kapsamaktadır. Behice Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları* 1945 yılında yapılmış, Manisa'da 8 ova, 5 dağ köyü incelenmiştir. Muzaffer Şerif'in 1944 köy araştırması, dış dünyayla ilgi dereceleri, değişik 5 köy üzerinde yaptığı bir alan araştırmasıdır. Bu çalışma sosyal psikolojik ağırlıklı olmakla birlikte, kırsal sorunlara yönelmesi ve daha sonra yapılan köy çalışmalarına etkisi bakımından önemlidir (Gökçe, 2000: 76). DTCF'ndeki akademik çalışmaların saha araştırmalarına önem vermesi, Türkiye'nin toplumsal yapısını anlamak için girişilmiş bir çabanın yansımasıdır. Prens Sebahattin'in sadece ismini zikrettiği 'yapı' kavramını Ankara ekolü hocaları metodolojik bir çerçeveden hareketle çözümlenmişlerdir. Mübeccel Kıray, 1940'larda yapılan sosyoloji çalışmalarının niteliklerini ve farklılığını şu şekilde belirtiyor:

"1940'da, Türkiye daha ne olduğu anlaşılmadan, olgulara olgu olarak bakan ve belli bir ilişki düzenini açıklamak için mekanik olmayan, probleme dönük açıklamaya, analize, yani ilişkiler düzenini açıklamaya dönük bir bilgi oluşturmaya çalışan yeni insanlar

belirdi. Bu kimseler bir anlamda dört kişi, aynı dili konuşuyorlardı. Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Behice Boran” (Kıray, 1999: 67).

1940’lı yıllar DTCF’nde, alan araştırmaları yoluyla toplumsal gerçeklerin saptanmaya başlaması Türkiye’de sosyoloji çalışmaları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sosyolojik çalışmaların güncel sorunlara yönelmesi, alan araştırmalarının amacı, uygulanan teknikler, sonuçların toplum yaşamına yansıtılması gibi yeni yaklaşımlar, hem toplum hem de akademik çevreler için büyük bir değişiklikti. Yapılan uygulamalı çalışmaların bir önemi de kavramsal bir çerçeveden hareketle yapılmasıdır. Bu uygulamalar ve gelişmeler felsefe ve sosyoloji bölümünün birbirinden ayrılmasını gerektirmiştir. Bu amaçla yapılan girişimler sonucunda, girişimcilere karşı kamuoyu geliştirilmiş, ideolojik suçlamalar sonucunda N. Berkes, B. Boran ve M. Şerif’in kadroları iptal edilmiştir (Gökçe, 2000: 76-77). 1940’lı yılların bunalımlı Türkiye’sinde, resmi ideoloji çerçevesinde olmayan, eleştirel birtakım yazılar yayınlayan, ırkçı ve Türkçü söylemlerde bulunmayanların kovuşturmalara uğradığını göz önünde bulundurursak DTCF olaylarının da sebepleri anlaşılabilir olur. 1986 yılında Behice Boran ile Federal Almanya’nın Dusseldorf kentinde röportaj yapan Uğur Mumcu, Boran’ın DTCF olaylarının sebeplerini değerlendirdiğini şu şekilde aktarmaktadır:

“Dil-Tarih olayları dediğimiz olaylar döneminin başlangıç tarihi olarak 1941 Ocak ayında Yurt ve Dünya Dergisi’nin yayınlanmasını alabiliriz. Fakülte içinde Pertev Boratav, Niyazi Berkes ve eşi, dışarıdan da Adnan Cemgil ile birlikte çıkardığımız ve sahipliği ile yazı işleri müdürlüğü benim üzerimde olan Yurt ve Dünya Dergisi çok kısa zamanda kimi çevrelerin dikkatini çekmekte ve tepkilere yol açmakta gecikmedi.

Bunlar, başta iktidar çevresi olmak üzere CHP’nin resmi devlet ideolojisine dönüştürdüğü ideolojiyi savunanlar ve o yıllarda belki en yaygınlık kazanmış bulunan “Turancı” ve “Anadolucu” olarak ikiye ayrılan ırkçı, gerici, Hitler Almanya’sı hayranı olarak tanınmış çevrelerdi. Yurt ve Dünya’nın bu tür ideolojileri reddettiği ise açıktı. Dergi ve onu çıkaranlar sol ve solcu olarak damgalanıyorlardı” (Mumcu, 1998: 83-84)

DTCF’ndeki gelişmeler sonucunda uzun süren davada Boratav aklandı. Boran ve Berkes, görevi kötüye kullanmak suçundan cezalandırıldılar. Boran ve Berkes, haklarındaki kararların bozulması için Yargıtay’a başvurular. Yargıtay bu kararları bozdu. CHP hükümeti ve davacılaravadan yenik çıktılar. Ancak konu burada kapanmadı ve öğretim üyelerinin kadroları iptal edildi (Mumcu, 1998: 87-88). İki öğretim görevlisi üniversiteden ayrılarak, akademik çalışmalarına yurt dışında devam ettiler. 1940’lı yılların ülke siyasetinde, ekonomisinde ve eğitimindeki sert etkileri ana akım dışında görülen ya da gösterilen öğretim üyelerinin tasfiyeleri ile neticelenmiştir.

Behice Boran’ın Sosyoloji Anlayışı

Türkiye’de sosyolojinin ve sosyolojik düşüncenin tarihi açısından 1940’lı yıllar DTCF’de Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev N. Boratav ve Behice Boran’ın oluşturduğu nüve, İstanbul Üniversitesi’nin sosyolojide Z. Fahri Fındıkoğlu ve H. Ziya Ülken ile benimsediği ekolün dışında yeni bir sosyoloji anlayışının oluşumunu sağlamıştır. Sosyolojinin gerek toplumbilimleri içinde gerekse düşün hareketleri içinde psikoloji, antropoloji, folklor gibi diğer beşeri bilimlerle birlikte etkileşime girerek yeni

zenginlikler sunduğu bu dönemde, İstanbul Üniversitesi'nin Durkheim temelli sosyolojisinin yanında, Ankara ekolünün yaklaşımı, o günkü düşün hayatına canlılık getirmiştir (Durakbaşa, 1993: 42). Behice Boran, Ankara ekolü içerisinde olan bir sosyolog olarak sosyolojik yaklaşımında 'bilimci' bir anlayışla, uygulamalı sosyoloji çalışmaları yapmıştır. Uygulamalı sosyolojiyi savunan Boran, teorik çerçeveyi de ihmal etmemiş, 'toplumsal yapı' kavramını hareket noktası olarak almıştır. Pozitivist sosyolojinin metodolojisi ile Marxizm'in teorik ve siyasi kabullerinden hareketle diyalektik bir anlayış geliştirmiştir.

Behice Boran *Sosyoloji Anlayışında İkilik* adlı makalesinde, sosyoloji ile doğa bilimleri arasındaki ilişkileri ve sosyolojide pozitivist bir yaklaşımın mümkün olup olmadığını tartışır. Boran sosyolojideki yöntem tartışmaları için şöyle diyor.

"...Müspet bilimlerin metodu sosyal hadiselerin tetkikinde kullanılabilir mi, kullanılamaz mı? Buna kem müspet hem de menfi cevap verenler vardır. Bu soruya verdikleri cevaba göre sosyoloji mekteplerini iki bölüme ayırmak mümkündür..."

1- Ele alınan konu ne olursa olsun, bilgi süreci (vetiresi) birdir. Bilme sürecinin birliği, dolayısıyla, realitenin birliğini, monist bir görüşü tazammun eder. Realite birdir; muhtelif bilimlerin konu edindiği olaylar çeşidi, bir ve aynı olan realitenin muhtelif planlardaki tezahürleridir. Realitenin bir cephesine tatbik edilen metod diğer cephesine de tatbik edilebilir. Şu halde, müspet bilim metodu her safhaya tatbik edilebilir.

2- Bilgi süreci (vetiresi) bilginin konusuna göre değişir. Realite bir değildir; realitenin bir çeşidini bilmek diğer bir çeşidini bilmekten farklıdır. Bunun için elde ettiğimiz bilgi de aynı nütveden değildir. Bu görüş realitenin çokçu (plüralist) telakkisine dayanır. Netice itibarıyla, müspet bilim metodunun realitenin her cephesine tatbik edilemeyeceği realitesine götürür" (Boran, 1943a: 67).

Boran sosyolojideki pozitivist ve hermeneütik yaklaşımın temel özelliklerini ve kabullerini bu şekilde belirterek kendi yaklaşımının ilk anlayış yani pozitif bilim olduğunu belirtmektedir. Boran bu anlamda sosyolojinin ana geleneği olan pozitivizmin metodolojisini benimsediğini, doğa bilimlerinin metodunun sosyal alanı da içerecek biçimde geçerli olduğunu iddia etmektedir.

Behice Boran sosyolojinin pozitif bir bilim olduğunu, 6 tez ileri sürerek açıklamıştır:

1- Realitede ikilik olup olmadığı meselesi, felsefi bir meseledir. Asırlardan beri bu mesele münakaşa edile gelmiştir. Dikkate değer nokta şudur ki müspet bilimler metodu her yeni sahaya tatbik edilmek istenildiği zaman itiraz ve mukavemete uğramıştır. Diğer bilim alanlarında olduğu gibi, sosyolojinin de müspet bir bilim olup olmayacağı bu metodun sosyal olayların tetkikine bilfiil tatbiki ile meydana çıkacaktır.

2- İnsan aleminde hürriyet olduğu, fertlerin sübjektif hayatına girerek, olaylara ferdin zaviyesinden bakmakla ispat edilmiş olmaz...Herhangi bir ferdin hareketlerine dıştan baktığımız zaman onun nasıl hareket edeceğini önceden kestiremeyişimiz ve ona irade hürriyeti atfedişimiz, onun üzerine tesir eden amilleri bilmememizden ileri geliyor. Boran'a göre insanların davranışlarının sebeplerini sosyoloji ile anlayabiliriz, çünkü insan davranışları –doğa bilimdekinin aynısı olmamakla birlikte- determinizm ilkesine dayanmaktadır.

3- Ferdi bırakıp da gurupları, toplulukların hedeflerini ele aldığımız zaman, insan alemindeki mevcut olan ittiratlar, olaylar arasındaki bağlantılar daha açık bir surette meydana çıkar. Boran'a göre sosyoloji bireyi değil, toplumu, toplulukları temel almalıdır. Böylece karşılıklı ilişkileri anlamak daha kolaylaşır. Sosyolojide, olaylar ve olgular arasındaki bağlantıları determinist bir açıklama formatı altında inceleyebilmek için karşılıklı ilişkilere bakmak gerekmektedir.

4- İnsan topluluk hayatında kaidelerin, kıymetlerin mevcudiyeti ve insanlar arasındaki münasebetlerin bu kaide ve kıymetlere göre muayyen derecelerde istikrarlı şekiller alıp devam etmesi insan aleminin bir hürriyet alemi olmadığını gösteren olaylardır. Boran'a göre hermeneütik geleneğin iddiası olan insan davranışlarına sebep olan etmenlerin bilinmesinin imkansızlığı iddiası yanlıştır. Çünkü Boran'a göre insan davranışları neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde istikrarlı bir düzenlilik ve devamlılık göstermektedir.

5- Sosyal alandaki tetkiklerle, insanların yalnız aşikar olarak yaptıkları hareketleri tasvir etmekle kalmayıp, bu hareketlerle ilişkili kıymetlerin de itibara alınması fikri doğrudur. Fakat bu sosyal kıymetlerin mevcudiyeti ve sosyal olguların izahında bu kıymetlerin de tetkik konusu içine alınmaları, sosyal bilimlerde müspet bilim metodunun yeter gelmediğine, başka bir metodun kullanılması icap ettiğine bir delil midir? Boran bu soruyu sorduktan sonra cevabı da yine kendisi veriyor. Boran'a göre, insan aleminde kıymetlerin mevcudiyeti ve bunların tetkik edilmesi zarureti, sosyal bilimlerde müspet bilim metodundan başka bir metodun kullanılmasını icap ettirmez. Boran, pozitivist sosyoloji anlayışına olan metodolojik güvenini burada da göstererek sosyal olayları anlamak için doğa bilimsel yöntemlerden başka bir yöntem ihtiyacı olmadığını belirtmektedir.

6- Boran, altıncı tezinde Cooley'in sosyoloji anlayışındaki bütüncü anlayışı eleştiriyor. Cooley'e göre "Her şey hem sebep, hem neticedir; amiller arasında mantıklı bir evveliyet, müstakil bir mütehavvil (variable), ip ucunun başladığı nokta yoktur. Ya bir bütün olarak görmelisiniz, veya hakiki hiçbir şey görmüyorsunuz demektir" Boran Cooley'in bu bütüncülük anlayışının yanlış olduğunu ileri sürüyor. Çünkü Cooley tarzındaki bütüncülük bizi, her cemiyetin tek, benzeri olmayan bir birlik olduğuna ve tamimlerin mümkün olmadığına götürür, bu da Boran'a göre yanlış anlaşılmalı bir bütüncülüktür. Boran, yukarıda özetlediği maddeler ve kendi konumu söz konusu olduğunda net bir biçimde ifade etmektedir ki sosyoloji pozitif bir bilimdir. Pozitif bir bilim olduğu için de "insan aleminde" determinizm söz konusudur. Bu yönde yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere gelecekte pozitivistimin kazanacağını görüyoruz demektir (Boran, 1943a: 69-74).

Behice Boran sosyoloji anlayışında metodolojiye önem veren, uygulama ile birlikte teorik konulara da ilgi gösteren bir düşündürdür. Köy sosyolojisi, Kent sosyolojisi, Edebiyat sosyolojisi, Gelişme sosyolojisi ve Siyaset sosyolojisi gibi birçok konuda çalışmalar yapmıştır. Boran, sosyal bilimlerle doğa bilimlerinin aynı metodu kullanabileceğini söylerken şunu da belirtmekten kaçınmamaktadır;

"İnsan ilimleri (sosyoloji, psikoloji) tabii ilimlerin gösterdiği gelişmeyi henüz gösterememiştir; cemiyetteki mevkiileri fizik, kimya ve biyolojininkine kıyas edilemez. Fakat sosyal münasebetlerde ve cemiyetin gidişinde gittikçe artacak bir rol oynamaları beklenir" (Boran, 1999: 341).

Boran, sosyoloji anlayışındaki bilimci ilkeleri takip etmesinin yanı sıra, sosyoloji gibi yeni kurulmuş olan bir bilim dalının henüz doğa bilimleri gibi kesin bilgileri, evrensel

doğruları, toplumsal yasaları bulmadığını kabul etmiştir. Bunu kabul etmekle birlikte zamanla sosyolojinin toplumsal değişmeye, toplumu biçimlendirmeye daha yüksek düzeyde etki edeceğine de inanmıştır.

Behice Boran'ın Sosyal Yapı ve Değişme Anlayışı

Behice Boran, Kayalı'ya (2001: 150-151) göre Toplumsal Yapı Araştırmaları çalışması ile iki önemli tutum takınmaktadır; ilk olarak, Durkheim sosyolojisine eleştirel bir tutum takınmakta, Ziya Gökalp'in Türkiye üzerine analizlerini de bu bağlamda eleştirmektedir. İkincisi ise saha çalışmalarına dayalı ampirik araştırmaların yolunu açmış olmasıdır. Bu tutumun önemi 1940'lı yıllarda sosyolojinin daha felsefi tonda yapılagelme alışkanlığına yeni bir soluk getirmesi kontekstinde anlamlıdır. Dönem itibarıyla Türkiye'de sosyoloji çalışmaları açısından saha çalışmalarının pek de teveccühle karşılanmadığı, sosyolojinin henüz yeni bir bilim oluşunun, saha çalışması tekniklerinin, yöntem sorunlarının yeterince tartışılmamış olmasının etkilerinin sosyolojimizde ön planda olduğu görülmektedir. Tarihsel, felsefi ya da teorik perspektiflerin daha ön planda olduğu bir dönemde Boran'ın yapı araştırması önemli bir katkıyı beraberinde getirmiştir.

Behice Boran'ın sosyal yapı anlayışını *Toplumsal Yapı Araştırmaları* adlı çalışmasından anlamak mümkündür. Boran'ın Manisa köylerinde yaptığı uygulamalı bir çalışmaya dayanan bu kitaptan geniş bir teorik çerçeve vardır. Boran'ın bu çalışması daha sonra yapacağı çalışmaların da başlangıç noktası özelliği taşır. Amacı Türkiye'nin toplumsal gerçeklerinin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Ayrıca bir sosyalist olarak Boran, Türkiye'nin kendine özgü bir sosyalist bir program inşa edebileceğini de düşünmektedir (Atılğan, 2009: 132). Boran sosyal yapıyı şu şekilde tanımlıyor:

“...Gerçekte her cemiyet bir müesseseler topluluğudur. Sosyal yapıdan anladığımız mana, müesseselerin birbirleriyle az çok bütünleşerek teşkil ettiği sosyal düzendir. Müesseselerin bütünleşme (integration) derecesi ve şekli cemiyetten cemiyete veya aynı cemiyetin muhtelif devirlerinde değişik olabilir; bilhassa sosyal çözülüş ve yeniden kuruluş devirlerinde bütünleşme gevşer, sosyal gerginlikler, sürtüşmeler meydana gelir” (Boran, 1945: 1-2).

Boran'ın yapı anlayışındaki en önemli nokta, toplumu kurumların topluluğu olarak görmesi; 'yapı'yı da kurumların bütünleşme derecesine bağlamasıdır. Bu bakış açısı yapısal-işlevselci yaklaşıma yakın gibi görünür. Bu konteksten bakılırsa hem Comte hem de Durkheim izleri görebilmek mümkündür. Ancak Boran'ın yapı konusundaki temel anlayışı daha yakından ele alındığında Marxist yaklaşımdan hareket etmekte olduğu ve diyalektik yöntemi kullandığı görülür. Yapı kavramını şu şekilde temellendiriyor:

“...Tabiat ile olan münasebetler ve bundan doğan insanlar-arası münasebet şekilleri, bir müesseseler sistemi olarak anladığımız “sosyal yapı”nın kök, temel müesseseleridir; çünkü bu münasebet şekilleri insanların esas biyolojik ihtiyaçlarını tatmin için giriştiği faaliyetlerden, hayatın davamı için zaruri olan faaliyetlerden doğmuştur. İkincisi, bu faaliyetler insan alemi için evrensel realite olan maddi, fiziki realitenin bir parçasıyla, tabiatla karşı karşıya getirir. İnan sosyal realitesi ile maddi-fiziki realite arasında karşılıklı münasebetler, tesirler sisteminin kurulmasına amil olur” (Boran, 1945: 4).

Görüldüğü üzere Boran, insanı öncelikli olarak biyolojik bir varlık olarak tanımlamakta, sosyal yönünün ise daha sonra geldiğini düşünmektedir. Marx'ın alt yapı-üst yapı kavramsallaştırmasını temel alarak yapı kavramını ve kurumları açıklamaktadır. Materyalist bir çerçeveden hareket ederek topluma ve toplumsal yapıya baktığı görülen Boran, aslolan değişkenlerin maddi dünya, doğa ile ilişkiler olduğunu ifade ederken sosyoloji anlayışını da ortaya koymuş olur.

Boran, sosyal gerçekliler ile biyolojik gerçekliklerin niteliklerini şu şekilde ayırmaktadır:

“Sosyal, veya bazı etnologların tercih ettiği terimle “kültürel realite ise biyolojik realiteden daha dar, çok daha az şümulüdür; yalnız insan alemine aittir. Biyolojik realite, gayri uzvi, fiziki realite üzerine yükseldiği gibi, sosyal veya kültürel realite de fiziki ve biyolojik realite üzerine yükselir. Bütün cemiyet sistemleri hangi mekan ve zaman şartları altında olursa olsun biyolojik zaruretlerden doğan ihtiyaçların tatminini hiç değilse asgari derecede sağlamak zorundadır. Bu biyolojik ihtiyaçları tatmin için insanların tabiat kaynaklarından faydalanmak faaliyetine girişmedikleri hiçbir cemiyet olmamıştır ve olamaz da” (Boran, 1945: 5).

Marx'ın bilim anlayışını bire bir yansıtan bu anlayışın da bir sonucu olarak Boran, yapı analizi söz konusu edildiğinde alt yapıdan hareket etmenin en doğru, bilimsel yol olduğunu, bu yolun tüm toplumlar için evrensel bir istikamet olduğunu belirtmektedir. Burada hem pozitivist hem de materyalist bir anlayışı birlikte görüyoruz. Bu bağlamda Boran'ın sosyolojiye yüklediği misyonu da görüyoruz. Boran'a göre sosyoloji insan ilişkilerinin ve faaliyetlerinin sistemleşmesini, bu sistemlerin değişme seyrini ve şartlarını incelemektir (Boran, 1945: 6). Söz konusu yaklaşım sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkışındaki toplumsal yasaları bulma, hangi şartlar ve değişkenler altında toplumlar ve toplumsal yapılar, ilişkiler değişmektedir sorularının yanıtlarını bulma anlayışıyla aynıdır.

Boran'a göre sosyal yapıda biyolojik alan daha geniştir ve sosyal alanın üzerindedir. Behice Boran, yapı kavramı üzerindeki düşüncelerine paralel olarak sosyal değişmeyi de ele alarak tartışmaktadır. *Sosyal Evrim Meselesi* adlı makalesinde öncelikle canlılar aleminde ve sosyal alemde evrim (tekamül) olduğu fikrinin XIX. Yüzyılda başladığını, ancak evrim anlayışına farklı anlamlar yüklediğini belirtmektedir; Boran'a göre canlılar aleminde evrim fikri artık varsayım olmanın ötesine geçmiş, kesinleşmiş bir hakikattir. Boran, evrim fikrini reddedenlerin toplumların değişmesini açıklamak istediklerinde sosyal değişme ve sosyal süreç kavramlarını kullandığını, ancak bunun tam olarak doğru olmadığını belirtiyor. Boran'a göre evrim bir değişmedir, fakat her değişme bir evrim değişmesi değildir (Boran, 1943b: 59-61). Boran'ın XIX. Yüzyıldaki evrim anlayışına yöneltilen eleştirileri haklı bulduğunu ifade ettiği söz konusu makalede, tüm bu eleştirilerin evrim olmadığı anlamına gelmediğini de belirtmekten kaçınmadığını görüyoruz. Boran'ın amacı sosyal olaylarda ve sosyal yapıda evrim söz konusu mudur? Yoksa sadece bir değişmeden mi bahsedilebilir sorusunun cevabını bulmaktır. Bu konuda şöyle diyor:

“İnsan münasebetleri sistemlerinin en mühim, esas bir kısmı böyle artan bir miyara göre değişen, bir istikamet üzerinde değişen, bir faktöre dayandığı içindir ki insan

cemiyetlerinde, tabiatla münasebetler bakımından evrim vardır diyebiliriz” (Boran, 1943b: 63).

Boran, sosyal yapı kavramında merkeze aldığı biyolojik alanın içine giren yani doğa olayları ile aynı işleyişe tabi olan yapıda evrimden bahsedebileceğini belirterek, konunun bir de insan-insan ilişkileri bakımından tahlilini şu şekilde yapıyor:

“...doğrudan doğruya insanın insanla olan münasebetinden doğan sistemlerde (aile, devlet, dini teşekküller ilh.) evrimden bahsedilebilir mi? Buna cevap verebilmek için evrim hususunda kabul ettiğimiz miyarları bu müesseselerin değişmesine tatbik etmeliyiz; eğer bu vasıflara uygun bir değişme bu münasebetler sisteminde de görürsek, suale müspet cevap vermemiz icap eder. Devlet, aile gibi müesseselerde bir istikamette değişen artan bir miyara göre değişme olmadığı kanaatindeyim...Bu müesseseler ancak, bağlı oldukları cemiyetlerin tabiatla olan münasebetlerindeki evrim derecesine nisbetle, dolayısıyla bir tekamül sıralanışıyla konulabilir” (Boran, 1943b: 63).

Boran, kurumlar üzerinden yaptığı sistem analizi gereğince, aile, devlet gibi kurumlarda normal şartlarda bir evrim olmadığını, ancak ve ancak doğa ile ilişkilerin evrime neden olabileceğini belirtiyor. Boran'a göre her toplum için tek bir çizgide, tedrici ve kesin aşamalardan bahsedemeyiz. Her toplum kendine özel tarihsel şartlara göre değişir. Bazı dönemlerde değişme hızlanır, bazı zamanlarda da yavaşlar. Böylece Boran, (1943b) makalesinde ileri sürdüğü evrim fikrini aslında bir soyutlama olarak kabul ettiğini, herhangi özel bir toplumdan bahsetmeyip, genel insanlık tarihi bağlamında konuştuğunu belirtmektedir. Yani genel bir istikamet yani evrim vardır, ancak bu evrim doğa şartlarının etkisiyle ortaya çıkar. Atılğan'ın (2009: 123) belirttiği üzere Boran, evrim konusunda hem hünerlidir hem de bir zaafi vardır. Boran'ın zaafi evrimi teknolojist bir yaklaşımla kavramasıdır. Boran buna karşılık üstyapı kurumlarının da sosyal evrime bağlı olarak evrildiğini düşünmez. Boran'ın evrim konusundaki hüneri ise bu konuyu tartışırken teleolojik evrim fikrine eleştiriler yöneltmesi, bu eleştirileri ile sosyalist devrim tezine temel teşkil edecek 'eşitsiz ve bileşik gelişme' fikrinin ana hatlarını kurmasıydı.

Boran'ın yapı ve değişme anlayışı, toplumların değişmesini de açıklamakta kullandığı doğa ile ilişkiler bağlamındadır. Buradan hareketle ilerleme olgusu da bu noktadan mümkündür. Boran'a göre (1999: 305) insan toplumlarının doğa ile olan ilişkilerinden bahsettiğimiz alanda evrimden bahsedebildiğimiz için daha ilkel, daha medeni olarak da bu kriterlere göre onları sıralayabiliriz. Boran medeni derken daha ahlaki, daha insani olmayı kastetmez, onun kastettiği toplumların doğa ile ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan organizasyon şekilleridir. Toplumlar organizasyon şekillerine göre birbirleri ile gelişmişlik seviyeleri bakımından sınıflandırılabilirler. Bu sıralamayı aile, devlet gibi kurumlarda yapmayı sakıncalı bulan Boran, toplumsal yapı ve değişmeyi, ilerlemeyi ele alırken doğa-toplum ikiliği üzerinden düşünmektedir. Toplumsal değişme noktasında bir toplumun ahenkli, uyumlu bir ilerleme gerçekleştirmesini önemseyen Boran (1999: 307) bunun için şunu şart koyuyor; “geçmişten gelen amillerin tesirinde bulunan insan münasebetlerini ilmi ve rasyonel hadler dahiline sokmak icap edecektir”. Görüldüğü üzere, sosyolojinin ilk önermelerinden birisi olan düzen ve ilerleme fikri Boran'ı da son derece etkilemiş,

az gelişmiş toplumların ilerleyebilmeleri için geçmişlerinden kopmaları, geleneklerini bilimsel, rasyonel bilgilerle ve ilişkilerle değiştirmeleri gereğini ifade etmiştir. Durakbaşı'nın (1993: 44) özetlediği üzere Boran; toplumsal yapı araştırmalarında Marksist materyalist yaklaşımdan başka o dönemin Amerikan sosyolojisi içinde egemen olan yapısal-işlevselcilik ve sosyal antropolojik bütüncü topluluk analiz yöntemlerinden de etkilenmiştir. Bu etkiler Boran'ın gerçekleştirdiği saha çalışmalarında da gözlemlenebilir. Örneğin Toplumsal Yapı Araştırmaları çalışmasında toplumsal kurumları bütünleşme derecesi bağlamında ele almakla birlikte, iktisadi bir temelde yapı analizi yapar. Bir anlamda Amerikan sosyolojisinin işlevselciliği ile Marxist sosyolojinin bakış açısı bir aradadır.

Behice Boran, içinde yaşamış olduğumuz toplumu ve toplumsal yapıyı açıklamaya, tanımaya çalışmıştır. Bu amaçla uygulamalı köy çalışması yaparak köy-kent ayrımını ve köy-kent değişim dinamiklerini inceleyen Boran, köylünün geri kalmışlığına teşhis koymuş, köy ile kent arasındaki sosyal hayat, sosyal değer, kültür seviyesi farklarının ekonomik farklılıklardan ileri geldiğini söylemiştir. Kaçmazoğlu'nun (1999: 56) aktardığı üzere Boran'a göre ekonomik ve sosyal şartlar değiştiğinde köyler de değişecektir. Köylerimiz de ülkemizin yaşadığı değişmeden bağımsız değildir. Yakın geçmişte doğu feodalitesi olan ülkemiz Boran'a göre Batı medeniyetine doğru değişmektedir. Bu değişimde büyükşehirlerimiz, sanayi merkezlerimiz öncü konumundadırlar. Ancak köylerimiz de daha ağır da olsa değişmekte, sosyal değişmemiz hızlandıkça köyler de hızla değişmeye uğrayacaklardır (Boran, 1999: 321).

Değerlendirme

Boran'ın sosyoloji anlayışında bir yönüyle pozitivizm, deneysellik, toplumsal gerçekliğin bilim yoluyla açıklanabileceği görüşü ağır basarken diğer taraftan da sosyolojinin sınıfsal niteliği ve sosyolojik modellerle olguların değerlendirilmesini etkileyen önkabuller sorgulanmaktadır (Durakbaşı, 1993: 45). Sosyolojinin sosyolojisi ile uğraşan, metodoloji üzerine kafa yoran, uygulamalı çalışmalar yapan bir sosyolog olarak Boran, Marx'ın izlerini tüm çalışmalarında hissettirmektedir. Boran'ın Comte'un diyalektik olmayan, burjuva toplumu değerleri ile paralel düşüncelerini eleştirdiğini, Durkheim'ı alan araştırmalarını küçümsemesi nedeniyle benimsemediğini söyleyebiliriz. Ancak Boran, Marksist bir sosyoloji ve toplumsal inşa öngördüğü için eleştirel yaklaşımı tek yönlü olmuştur. Tek bilimci olması, doğrulayıcı genellemeler yapması, tek'çi anlayış içerisine Boran'ı da yerleştirmemizi zorunlu kılmaktadır. Bu monizmin etkisi ile toplumsal yapı, toplumsal değişme gibi kavramların açıklanma biçimi doğa-insan, doğa-ekonomi düzlemine sıkışmıştır. Din, kültür, devlet geleneği gibi değişkenlerin yapı üzerindeki yerleşik hale gelmiş etkilerini ikincil görmesine de yol açmıştır.

Türkiye'nin toplumsal yapısının analiz edilmesinin, yapı değişiminin önemine *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* vurgu yapan Prens Sebahattin, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* çalışması ile Ziya Gökalp 20. Yüzyılın başlarında teorik bir perspektif sunmuşlardır. Sosyoloji bilgisinin toplumsal yapıya, sisteme dair büyük dönüşümler için kullanılabilirliğine dair bu iki yaklaşım yakın tarihimiz açısından son derece kıymetlidir. Boran, bu çalışmalardan sonra Türkiye üzerine teorik perspektifi saha verileri ile

birleştirerek önemli bir katkı sağlamıştır. 1940'lı yıllar Türkiye'sinde "yapı" analizi gerçekleştirmeyi hedeflemiş, sosyoloji çalışmalarında bilimsel temelli bir açıklama yaparak ülkenin geçirdiği değişim ve dönüşümleri ele almıştır. Kendisinden sonraki birçok toplumsal yapı araştırmasına da öncülük ettiğini Niyazi Berkes, Mübeccel Kıray gibi sosyologların çalışmalarından da anlayabilmek mümkündür.

Kaynakça

- ATILGAN, G., (2009), Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı, İstanbul, Yordam Kitap.
- BERKES, N., (1997), Unutulan Yıllar, Yay. Haz: R. Sezer, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BORAN B, (1999), İlim ve Cemiyet, A. Kasapoğlu (Der.), 60 Yıllık Gelenek, DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999 içinde, Ankara, Ümit Ofset ve Yayınları.
- BORAN, B., (1943a), Sosyoloji Anlayışında İkilik, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, c. I, S. 3.
- BORAN, B., (1943b), Sosyal Evrim Meselesi, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, c. I, S. 2.
- BORAN, B., (1945), Toplumsal Yapı Araştırmaları, Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi, Ankara, TTK Basımevi.
- ÇELEBİ, N., (1999), "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü", Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Dergisi, S. 2.
- DURAKBAŞA, A., (1993), Behice Boran ve 1940'larda Toplumcu Düşün, Toplumbilim, S. 2.
- GÖKÇE, B., (2000), Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 1-2.
- KAÇMAZOĞLU, H. B., (1999), Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, Birey Yayınları.
- KAYALI, K., (2001), Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KIRAY, M. B., (1999), Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- MUMCU, U., (1998), 40'ların Cadı Kazanı, Ankara, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları.